

مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی، سال یازدهم، شماره ۳۷، زمستان ۱۳۹۵

شاپای چاپی ۲۰۰۸-۲۹۴۰

<http://jshsp.iaurasht.ac.ir>

صص. ۱۱۸-۱۰۳

تأثیر جنگ تحمیلی بر روند رشد و توسعه اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی (مطالعه موردی: شهرستان قصر شیرین)

قدیر فیروزنیا* - دانشیار گروه جغرافیا، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

الهام جاسمی - دانش‌آموخته کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

بهروز قرنی آرانی - استادیار گروه جغرافیا، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

تاریخ پذیرش: ۹۵/۱۲/۰۳

تاریخ دریافت: ۹۴/۰۶/۰۲

چکیده

جنگ علاوه بر آثاری که در زمان وقوع بر جای می‌گذارد می‌تواند آثار درازمدتی بر روند رشد و توسعه اقتصادی سکونتگاه‌ها بر جای گذارد که بعضاً اثر درازمدت آن بیش از آثاری است که به صورت مستقیم و غیرمستقیم در زمان وقوع بر جای گذاشته است. در تحقیق حاضر سعی شده است که تأثیر بروز جنگ تحمیلی بر روند توسعه اقتصادی روستاهای منتخب شهرستان مرزی قصر شیرین بررسی شود. این پژوهش که مبتنی بر روش تحقیق توصیفی و تحلیلی و با تکمیل ۲۱۴ پرسش‌نامه خانوار و افراد خبره محلی و شورای اسلامی در روستاهای جنگ‌زده مورد مطالعه انجام پذیرفته است، مشخص می‌سازد که جنگ تحمیلی عراق علیه ایران سبب بروز تغییرات شدیدی در ابعاد اقتصادی بویژه اشتغال، رکود فعالیت‌های اقتصادی، تخریب زیرساخت‌ها و همچنین عدم امکان استفاده از اراضی کشاورزی و کاهش جمعیت داشته و در مقابل روند توسعه کالبدی روستاها در نتیجه اجرای برنامه بازسازی در روستاهایی که بازسازی شده تسریع شده است. اما در مجموع می‌توان ادعان داشت که بروز جنگ تحمیلی سبب کندی روند رشد و توسعه شهرستان قصر شیرین شده است.

واژه‌گان کلیدی: آثار جنگ، توسعه اقتصادی، روستا، قصر شیرین

مقدمه

جنگ‌ها علاوه بر خسارت‌هایی که در زمان وقوع برجای می‌گذارند، پیامدهای درازمدت‌تری نیز در جامعه دارند که بعضاً از آثاری که در زمان وقوع برجای گذاشته‌اند مهم‌تر و عظیم‌تر هستند. بر این اساس ضرورت دارد که تمامی آثار و پیامدهای جنگ‌ها مورد توجه و بررسی قرار گیرد. با وجود گذشت بیش از ۲۵ سال از پایان جنگ تحمیلی عراق علیه ایران متأسفانه آثار و پیامدهای بلندمدت این پدیده آن‌طور که بایسته و شایسته آن بوده مورد بررسی و مطالعه قرار نگرفته است. لذا جا دارد علوم متعدد بویژه علوم عمومی همچون رشته‌های متعدد علوم جغرافیایی، جامعه‌شناسی و اقتصاد و مانند آن، پیامدهای طولانی مدت جنگ را در نواحی جنگ‌زده بررسی نمایند. یکی از پیامدهای وقوع جنگ می‌تواند کندتر و یا تندتر شدن روند رشد و توسعه اقتصادی نواحی جنگ‌زده باشد. با توجه به نکات فوق در این اثر تلاش شده آثار جنگ تحمیلی عراق بر علیه ایران بر روند رشد و توسعه اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی شهرستان قصرشیرین مورد بررسی قرار گیرد.

جنگ عراق علیه ایران آثار فراوان و مخربی بر سکونتگاه‌های ایران بر جای گذاشت، به طوری که بر اثر آن ۸۷ شهر ایران با ۳۲۸۳۴۰ واحد مسکونی و تجاری در ۱۶ استان آسیب فراوان دیده و یا تخریب شدند که ۶۹ شهر آن در استان‌های جنگ‌زده یعنی ایلام، خوزستان، کرمانشاه، آذربایجان غربی و کردستان و حدود ۱۸ شهر در سایر استان‌ها قرار داشت و همچنین ۲۶۷۶ ده با ۷۶۳۹۰ واحد مسکونی در آن پنج استان اول ویران شدند (Dezhpasand & Raufi, 2008: 185). در زمستان ۱۳۶۶ عراق با حملات موشکی گسترده جنگی را علیه شهرهای مختلف ایران آغاز کرد که به جنگ شهرها معروف گردید در اثر این جنگ اغلب شهرها و روستاهای حاشیه مرزهای بین‌المللی ایران و عراق با خاک یکسان شدند تقریباً تا ۹۵ درصد تأسیسات آن‌ها و گاه صد درصد آن‌ها از بین رفتند (Pourahmad, 1998: 82-94). در این جنگ شهرهای خرمشهر، سوسنگرد، بستان، هویزه، مهران، دهلران، موسیان، قصرشیرین، سرپل ذهاب، گیلان غرب، سومار، نفت‌شهر مدتی به اشغال قوای عراق درآمدند که طی آن شهرهای مهران، قصرشیرین، دهلران با حدود ۱۰۰ درصد و شهرستان آزادگان ۷۳ درصد و خرمشهر ۸۸ درصد و آبادان ۶۰ درصد تخریب شدند^۱. از منابعی که به بررسی آثار اقتصادی جنگ پرداخته‌اند می‌توان چند نمونه را معرفی نمود:

دژپسند و رئوفی (۱۳۸۷)، در مطالعه خود تحت عنوان اقتصاد ایران در دوران جنگ تحمیلی به بررسی نقش جنگ تحمیلی و تأثیرات آن بر اقتصاد پرداخته‌اند. روش تحقیق آن به صورت اسنادی و کتابخانه‌ای بوده است و ضمن بررسی اقتصاد جنگ و تأثیر جنگ بر اقتصاد در دوران جنگ و تجربیات کشور عراق و سایر کشورها در این زمینه، آثار جنگ را بر اوضاع اقتصادی ایران مورد تحلیل قرار داده‌اند. میلوارد^۲ (۱۳۷۵)، در اثر خود تحت عنوان جنگ، اقتصاد، جامعه ترجمه میرجلیلی، به بررسی جنگ و تأثیرات آن بر اقتصاد و جامعه پرداخته است که به روش میدانی و کتابخانه‌ای انجام گرفته است ضمن بررسی موضوع جنگ نشان می‌دهد که اقتصاد ایران در زمان‌های قبل و بعد از جنگ تحمیلی در چه وضعیتی بوده است و در ادامه بحث به بررسی آثار جنگ بر جمعیت و نیروی کار و همچنین تأثیرات جنگ در بخش کشاورزی و مواد غذایی، و جنگ اقتصادی و اهداف اقتصادی که در زمان بروز جنگ‌ها به وجود می‌آید، و همچنین بازسازی اقتصاد بین‌الملل پرداخته است. شیرزادی (۱۳۸۶)، در تحقیق خود با عنوان بررسی اجمالی جنگ‌های خلیج فارس به بررسی اختلافات مرزی ایران و عراق در طول تاریخ گذشته پرداخته است. این اثر به روش کتابخانه‌ای و اسنادی تهیه شده

۱. علاوه بر نواحی جنگی، تعداد ۱۲۷ شهر ایران بمباران و موشک‌باران شد که در اثر آن ۶۲۴۵۲ نفر جان خود را از دست دادند و خسارت‌های زیادی به شهرها وارد شد (Rahimi, 2009: 57-66).

2. Milward

است. وی ابتدا شرحی در مورد پیدایش انقلاب اسلامی تا زمان وقوع جنگ تحمیلی داده است و سپس ریشه‌های اختلاف مرزی ایران و عراق در طول تاریخ، اهداف آغاز جنگ و مراحل مختلف جنگ تحمیلی، و نقش قدرت‌هایی را که در منطقه و سطح بین‌الملل وجود داشته‌اند، بیان نموده است و در بخش دیگر این اثر، جنگ‌هایی را که در کشور عراق (جنگ عراق علیه کویت، و جنگ آمریکا علیه عراق) رخ داده، مورد بررسی قرار داده است. ترابی (۱۳۶۹)، در مقاله‌ای با عنوان آثار اقتصادی جنگ خلیج فارس بر طرفین منازعه به شناسایی تحولات اقتصادی جهان در طول جنگ خلیج فارس پرداخته است. همچنین در این مقاله به موضوعاتی نظیر تأثیرات جنگ و مسائل روانی ناشی از جنگ و برآورد هزینه یک جنگ چهارماهه به عنوان مثال پرداخته شده است. جمشیدی (۱۳۸۰)، در پژوهشی تحت عنوان بیکاری و تبعات آن در میان مهاجرین جنگ تحمیلی به بررسی موضوع بیکاری مهاجران جنگی پرداخته است. نویسنده موضوع بیکاری و تبعات ناشی از آن را در میان مهاجران جنگ تحمیلی در طول دوران جنگ مورد بررسی قرار داده است. بر این اساس بررسی آثار و پیامدهای جنگ تحمیلی عراق علیه ایران به عنوان یکی از عوامل اساسی مؤثر در رشد و توسعه سکونتگاه‌ها از اهمیت زیادی برخوردار بوده و سعی شده که در این مقاله به بررسی آثار و پیامدهای جنگ تحمیلی (با تأکید بر ابعاد اقتصادی) در رشد و توسعه روستاهای منتخب (کله‌چوب، نعل‌شکن، ورگج، خسروی، امام حسن سفلی، کرکهرک، سید ایاز، تازه‌آباد شیرعلی، سید سهراب، نی‌پهن عبدالله، اغ داغ شهبسوار، آقابرار، نصرآباد پاشا، برفی کوشکری، نصرآباد سید احمد) شهرستان قصرشیرین پرداخته شود. با توجه به نکات فوق این تحقیق در جستجوی ارایه پاسخ مناسب به این سؤال انجام پذیرفته است: جنگ تحمیلی چه تأثیری در روند رشد و توسعه اقتصادی حوزه‌های روستایی شهرستان قصرشیرین برجای گذاشته است؟ بر اساس سؤال مطرح شده، فرضیه تحقیق نیز به شرح زیر صورت‌بندی شده است: به نظر می‌رسد که جنگ تحمیلی، باعث کندی روند رشد و توسعه اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی منطقه مورد مطالعه شده است.

در واقع، جنگ یکی از ابزارهای تحقق منافع دولت‌ها به‌شمار می‌رود که برای کسب منافع مورد نظر یا پایان دادن به مناقشه مورد استفاده قرار می‌گیرد (Pourahmadi and Rezaei, 2012: 180). دانشمندان علوم سیاسی و سایر نظریه‌پردازان نواقح‌گرا تأکید دارند که جنگ، انتخابی آگاهانه و حساب شده است و نه رویدادی انفجاری و خارج از اراده‌ی انسان‌ها و دولت‌ها (Pourahmadi and Rezaei, 2012: 183). از این رو جنگ، پدیده‌ای اجتماعی است که قدمت آن به قدمت حیات بشر می‌رسد. شکل‌گیری این پدیده، متأثر از ویژگی‌های انسان همچون عقل، تفکر، تدبیر، تصمیم‌گیری، تمایل‌ها و مانند آن می‌باشد. مبانی دینی، جنگ را حرکت عظیم زندگی بشر تلقی نموده و شکل‌گیری آن را متأثر از اعتقادات و گرایش‌های انسان می‌داند که گرایش‌های بالا منجر به شکل‌گیری دو جبهه حق و باطل در طول تاریخ گردیده است (Khodsiyani and Khanahmdi, 2013: 68).

هر چند شاید نتوان نظریه‌ای را یافت که مستقیماً آثار اقتصادی درازمدت جنگ و تأثیر آن را بر روند رشد و توسعه اقتصادی تبیین نماید، اما در لابلای برخی از نظریه‌ها شاید بتوان مواردی یافت که به این مسأله توجه کرده باشند. در چارچوب نظریه امپریالیسم، ساختار زیربنایی اقتصاد سرمایه‌داری که زمینه‌ی پیدایش پدیده امپریالیسم است مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد (Seifzadeh, 2011: 69). در آثار صاحب‌نظرانی که با استفاده از این نظریه به تحلیل اقتصاد جنگ پرداخته‌اند، تغییرات ساختاری در نظام اقتصادی سرمایه‌داری داخلی و سرمایه‌داری توسعه طلب و رقابت بین کشورها و پیامدهای آن مدنظر قرار گرفته است. بر این اساس تنازع منافع و عدم حل آن از طریق مذاکره و زیاده طلبی برخی کشورها سبب بروز جنگ می‌شود. از نظر تسریع در رونق بخشی به اقتصاد منطقه، دو نظریه مشارکت و نقش دولت در توسعه (بویژه در کشورهای درحال توسعه و متکی به نفت) می‌تواند زمینه‌ساز احیا و توسعه‌ی اقتصادی شهرستان قصرشیرین باشد. بر اساس نظریه مشارکت، نه مردم به تنهایی قادر به احیا و توسعه‌ی سکونتگاه خود هستند و نه دولت. بنابراین ضروری است که با اصلاح مقررات زمینه برای مشارکت مردم و بخش خصوصی در فرآیند توسعه‌ی

این سکونتگاه‌ها فراهم شود. از سوی دیگر بر اساس نظریه دوم، در کشورهای در حال توسعه و بویژه متکی به نفت نبض اقتصاد در اختیار حکومت‌ها قرار دارد، بنابراین اگر حکومت‌ها ضرورت توسعه این نواحی را دریابند، با اصلاح قوانین و مقررات و اتخاذ سیاست‌های تشویقی، تخصیص اعتبارات لازم و سرمایه‌گذاری مستقیم و مانند آن می‌توانند زمینه تسریع در توسعه‌ی این مناطق را فراهم نمایند. آثار اقتصادی جنگ را می‌توان به صورت‌های متفاوتی طبقه‌بندی نمود ولی رایج‌ترین طبقه‌بندی، تفکیک آن به آثار مستقیم و غیرمستقیم است که در این اثر نیز همین طبقه‌بندی مدنظر قرار گرفته و به مرور آثار اقتصادی جنگ پرداخته خواهد شد.

شناخت دقیق و همه جانبه جنگ به‌عنوان یک پدیده مهم انسانی ضروری است جنگ خسارت‌های فوق‌العاده‌ی به امکانات مادی جوامع وارد می‌سازد. جنگ‌ها دارای آثار متفاوتی هستند: کوتاه و بلندمدت، مثبت و منفی، مستقیم و غیر مستقیم (جداول ۱ و ۲). اما با توجه به مدت زمان و شدت حملات طرفین علیه یکدیگر خسارت‌ها و آثار با شدت متفاوتی خود را آشکار می‌سازد. درجنگ‌ها متأسفانه همواره یکی از تلاش‌های طرفین نابودی زیرساخت‌ها و ظرفیت‌های اقتصادی طرف مقابل است. اقتصاد به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های مهم یک کشور ناخودآگاه در زمان جنگ و بعد از آن دستخوش تغییرات مهم و سرنوشت‌سازی می‌شود که ممکن است از یک کشور قوی و ثروتمند، یک کشور ضعیف و ناتوان ایجاد کند و یا اینکه با وجود صدمات و خسارات فوق‌العاده‌ی که بر پیکره اقتصادی آن کشور وارد آمده با سعی و تلاش و همت همگانی ملت و مسئولان خود به یک کشور مطرح در دنیا تبدیل شود.

جدول ۱. آثار و پیامدهای مستقیم اقتصادی جنگ

آثار و پیامدها	
مثبت	منفی
ابتکارات و خلاقیت‌ها (Larijani, 2009: 302)	اتلاف منابع مادی، عدم ثبات اقتصادی (Adibi-Sedeh, 2005: 31-32)، خارج شدن خط تولید بسیاری از صنایع از حالت عادی (Adibi-Sedeh, 2005: 125)، کاهش سطح زندگی به سبب کمبودهای فراوان (Adibi-Sedeh, 2005: 165)، افزایش هزینه‌های نظامی (Adibi-Sedeh, 2005: 166)، خسارت و آسیب به اموال مردم و دولت (Jamshidi, 2001: 52-56) از بین رفتن امکانات دو کشور، اعمال فشار از سوی کشورهای دیگر به یکی از طرفین درگیری (Dorudian, 2008: 55-62)، اختلال در بازار نفت، تأمین هزینه‌های مدیریت جنگ، چالش در تهیه مایحتاج صنعت (33) (Dezhpasand, 2001: 33)، آسیب به بخش تولید (Dezhpasand and Raufi, 2008: 35)، انتقال نیروهای انسانی از سایر بخش‌ها به بخش جنگ (Dezhpasand and Raufi, 2008: 21)، کاهش سرمایه‌گذاری (Dezhpasand and Raufi, 2008: 23)، خسارت به زیرساخت‌های اقتصادی، گسترش تجارت غیرقانونی (مواد مخدر، طلا، سلاح، هنر و گنجینه) (Goldson, 1996: 809-819) و (Marshall, 2001: 1-38)، کشتار احشام (Rahimi, 2006: 21-23)، ویرانی (Rafiei, 2003: 137-141)، صدمه و آسیب به مخازن و تأسیسات نفتی، انهدام پاسگاه‌های مرزی، خسارت به باند فرودگاه‌ها و خرد شدن شیشه منازل (Ettelaat Newspaper, 1980: 2)، خاموشی و اثرات آن بر مردم و کشور (Ettelaat Newspaper, 1980: 3)، از بین رفتن محصول باغات در شهرهای درگیر (Ettelaat Newspaper, 1980: 8)، صرف حداکثر منابع انسانی و اقتصادی برای تهیه تسلیحات (Zanjani, 1989: 195-207)، تورم (Zarvandi, 2005: 156-161)، پایین آمدن توان رقابت در عرصه تجارت و اقتصاد جهانی (Sheykipour, 2000: 1-238)، فرار مغزها و سرمایه‌داران (Safa-Taj, 2011: 75)، کاهش شدید حجم فعالیت‌های عمرانی دولت، پایین آمدن سهم درآمدهای مالیاتی (Akhavan Kazmi, 2001: 123)، تخریب واحدهای صنعتی، کاهش فعالیت‌های کشاورزی و خدماتی در مناطق جنگ‌زده (Akhavan Kazmi, 2001: 141)، کمبود کالا، افزایش قیمت‌ها، تأثیر بر توسعه اقتصادی و شرایط زندگی، شوک اقتصادی منفی، عواقب شدید منفی بر روی رفاه بلندمدت خانواده (Justino, 2010).

جدول ۲. آثار و پیامدهای غیرمستقیم اقتصادی

آثار و پیامدها	
مثبت	منفی
رشد فناوری (Akhavan, Kazmi, 2001: 81-112)، تجارب اقتصادی و تحول در صنایع دفاعی (Larijani, 2009: 281-328)	کاهش فرصت‌های شغلی، سهمیه‌بندی کالاهای اساسی، منفی بودن تراز پرداخت‌ها در مبادلات بین‌المللی و کسری بودجه، افزایش میزان بدهی‌های خارجی، کاهش صادرات، افزایش واردات، مسدود شدن راه‌های هوایی- دریایی و زمینی و عدم توانایی در واردات و صادرات، کاهش تولیدات مصرفی و سرمایه‌ای، و افزایش قیمت‌ها، ورشکستگی و نیمه‌تعطیل بودن بسیاری از صنایع تولیدی، افزایش فروش تسلیحات نظامی (Torabi, 1990: 61-62). از دست رفتن فرصت‌های شغلی (Jamshidi, 2001: 52-56)، اختلال در فرآیند رشد کشور و اختصاص منابع نوسازی و بازسازی کشور به تأمین و تجهیز جنگ (Dezhpasand, 2001: 34)، کاهش رشد بهره‌وری و رکود (Zarvandi, 2005: 156-161)، تحریم (Sheykhipour, 2000: 1-238)، تحمیل مالیات‌های سنگین بر مردم (Sheykhipour, 2000: 94)، اخراج کارمندان ادارات و استادان دانشگاه (Safa-Taj, 2011, 102)، احساس عدم امنیت جهت سرمایه‌گذاری دولتی و خصوصی در مناطق جنگ‌زده (Housing and Urban Development, 2003).

جنگ تحمیلی عراق علیه ایران خسارت‌ها و ویرانی‌های مستقیم و غیرمستقیم بسیاری را به بار آورد که آثار آن هنوز باقی است و بسیاری از این آثار در آینده نیز ادامه خواهد یافت (Dezhpasand and Raufi, 2008:185-195). دبیرکل سازمان ملل در مورخه ۳۱ ژوئیه ۱۹۹۱ پس از بازدید از مناطق خسارت‌دیده ایران خسارت مستقیم وارده بر جمهوری اسلامی ایران را بیش از ۹۷/۲ میلیارد دلار تخمین زد و خسارات غیرمستقیم ۳۴۵ میلیارد دلار برآورد شد. البته ایران میزان خسارات وارده را ۱۰۰۰ میلیارد دلار اعلام نمود (Larijani, 2009: 276). تخریب در ۱۲۰۰ کیلومتر مرز مشترک با عراق که تا عمق ۸۰ کیلومتری در خاک ایران انجام گرفت و ۸۷ شهر (۶۹ شهر جنگ‌زده و ۱۸ شهر بمباران و موشک‌باران شده) و ۲۶۷۶ روستا در ۱۶ استان کشور آسیب کلی دیدند (همان‌طور که جدول ۳ نشان می‌دهد برخی از شهرها ۱۰۰ درصد تخریب شدند) و ضایعات سنگین به آن‌ها وارد شد. دامنه‌ی ویرانی‌ها چنان وسیع بود که هیئت‌اعزامی سازمان ملل به ایران در سال ۱۳۶۹ با مشاهده بخشی از خرابی‌ها، آن را یک تراژدی غیرقابل تصور نامید بر اساس برآوردهای به‌عمل آمده توسط سازمان برنامه و بودجه میزان کل خسارت‌های مستقیم ناشی از جنگ تحمیلی طی دوره ۱۳۵۹ تا ۱۳۶۷ معادل ۳۰۸۱۱۴ میلیارد ریال بوده است. همچنین کل خسارت وارد شده به ساختمان و تأسیسات کشور ۹۹۲۸۲۹۸ میلیون ریال، ماشین‌آلات و تجهیزات ۹۵۵۱۹۴۸ میلیون ریال، مواد و کالا ۱۱۳۳۱۱۷۷ میلیون ریال بوده است (Dezhpasand and Raufi, 2008:185). علاوه بر این هزینه اقتصادی جنگ ایران و عراق در سال ۲۰۱۳ یک تریلیون دلار برآورد گردید (Riedel, 2013: 101). در این زمینه پوراحمد اظهار می‌دارد که حجم خسارات به اندازه‌ی بزرگ بوده است که جهانیان را به حیرت واداشته و مراکز شهری و روستایی بویژه مراکزی که در نزدیکی منطقه‌ی مرزی قرار داشتند بر اثر جنگ ویران شدند. خسارات مستقیم وارده به بخش‌های اقتصادی ۳۰۸۰۰۴۲۳ میلیون ریال و خسارات غیرمستقیم وارده نیز حدود ۳۴۵۳۵۳۶۰ میلیون ریال برآورد شده است (Pourahmad, 1998: 82-94).

جدول ۳. میزان تخریب شهرها در جنگ تحمیلی

شهر	درصد انهدام
آبادان	۶۰
خرمشهر	۸۸
مهران	۱۰۰
دشت آزادگان	۷۲
دهلران	۱۰۰

۱۰۰	قصرشیرین
-----	----------

Source: Pourahmad, 1998: 89

علاوه بر خسارت‌های مستقیم، جنگ خسارت‌های غیرمستقیم^۱ زیادی بدنبال داشت. میزان کل خسارت‌های غیرمستقیم وارد شده بر کشور طی دوران جنگ در مجموع ۳۴۵۴۲۳۲۶ میلیون ریال و بخش نفت ۱۳۴۱۶۹۱۵ میلیون ریال بیشترین سهم را در خسارت نسبت به سایر بخش‌ها متحمل شده است.

جدول ۴. خسارت‌های غیرمستقیم ناشی از جنگ تحمیلی به تفکیک بخش‌های اقتصادی

بخش	خسارت‌های غیرمستقیم
کشاورزی	۱۴۱۷۳۹۵۵
معدن	۲۳۴۱۰
صنعت	۸۵۱۸۵۹
نفت	۱۳۴۱۶۹۱۵
برق، آب و گاز	۱۶۳۴۹۲۲
ساختمان	۶۹۴۶
خدمات	۲۴۳۴۳۱۹
جمع	۳۴۵۴۲۳۲۶

Source: Dezhpasand and Raufi, 2008:188

کل خسارت‌های مستقیم و غیرمستقیم ناشی از جنگ تحمیلی بر بخش‌های اقتصادی ۶۵/۳۵۳/۷۵۰ میلیون ریال بوده است که بخش خدمات با ۲۲/۸۲۷/۸۶۸ میلیون ریال و بخش نفت با ۲۰/۷۹۹/۵۴۰ میلیون ریال و بخش کشاورزی با ۱۵/۹۷۵/۳۳۲ میلیون ریال، بالاترین صدمات و ضایعات را نسبت به سایر بخش‌های اقتصادی متحمل شده‌اند. همان‌طور که بیان شد پیامدهای بروز جنگ در فرآیند رشد و توسعه جامعه ممکن است که از میزان خسارت‌های مستقیم و غیرمستقیمی که در زمان وقوع برجای می‌گذارد بیشتر باشد. مسأله‌ای که چندان مورد توجه قرار نگرفته به عنوان سرمایه‌های که می‌توانست به‌جای مصرف در جنگ صرف سرمایه‌گذاری شده و سالانه مقادیر متنابهی از بازده آن مجدداً صرف سرمایه‌گذاری شود. علاوه بر این سایر خسارت‌های غیرمادی جنگ از جمله شهادت و جانباز شدن جوانان این مرز و بوم به هیچ عنوان قابل ارزش‌گذاری مادی نیست. ولی بخشی از خسارت‌ها و پیامدهای جنگ تحمیلی که باید بدان پرداخته شده و در برنامه‌ریزی‌های توسعه‌مد نظر قرار گیرد (تاکنون از آن‌ها غفلت شده) پیامدهای طولانی مدت جنگ تحمیلی است که در روند تحول سکونتگاه‌ها بر جای گذاشته است. در ادامه تلاش شده تأثیر جنگ تحمیلی بر رشد و توسعه اقتصادی روستاهای شهرستان قصرشیرین بررسی شود.

۱. منابعی است که به جنگ، اختصاص یافته و در صورت عدم بروز جنگ می‌توانست به‌عنوان ظرفیت‌های اضافی مورد استفاده بخش‌های اقتصادی قرار گیرد. خسارت‌های غیرمستقیم به دو بخش تقسیم می‌شوند: الف) خسارات ناشی از عدم تولید بر اثر از بین رفتن ذخایر سرمایه‌ای (ساختمان و تأسیسات، ماشین‌آلات و تجهیزات و مواد و کالاهای). ب) افزایش منابع دفاعی، به‌عنوان هزینه اختصاص داده شده به جنگ (Nazem, 2001: 165).

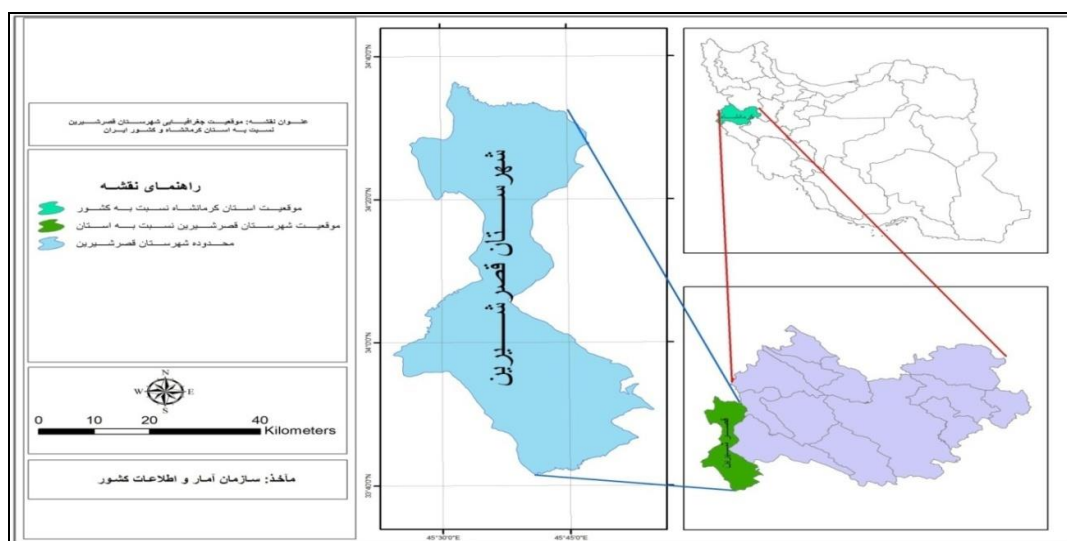
روش پژوهش

این پژوهش با روش توصیفی- تحلیلی و مقایسه وضعیت روستاهای مورد مطالعه، به تبیین آثار و پیامدهای حاصل از جنگ تحمیلی هشت ساله عراق علیه ایران پرداخته. و از دو شیوه اسنادی و میدانی برای جمع‌آوری داده‌ها استفاده شده است. در تحقیق میدانی از پرسش‌نامه محقق ساخت (ویژه خانوار ساکن و خبرنگاران روستا) استفاده شده است. جامعه آماری تحقیق ۱۰۸۵ خانوار (۱۳۸۵) می‌باشد که در ۳۳ روستای جنگ‌زده این شهرستان ساکن بوده‌اند (۳۳ روستای دارای سکنه از ۱۱۲ آبادی شهرستان) از بین روستاهای دارای سکنه با توجه به وضعیت طبیعی سکونتگاه‌ها (کوهستانی، پایکوهی و دشتی)، دوری و نزدیکی به شهر، و تعداد جمعیت در زمان تحقیق ۱۵ روستا انتخاب و تحقیق در آن‌ها انجام گرفت. از بین جامعه آماری نیز تعداد ۲۱۴ خانوار با استفاده از فرمول کوکران و بر اساس رویه‌های مورد تأیید آماری به عنوان نمونه تحقیق، تعیین شدند. اعضای نمونه در بین سکونتگاه‌های جنگ‌زده بر مبنای روش نمونه‌گیری وزنی (تخصیص متناسب) مشخص شدند و در درون هر روستا اعضای نمونه بر مبنای روش نمونه‌گیری تصادفی ساده انتخاب شدند. قلمرو این تحقیق از نظر موضوعی و مکانی، شامل بررسی تأثیر جنگ تحمیلی بر روند توسعه اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی منتخب شهرستان قصرشیرین می‌باشد. از نظر زمانی نیز تحولات توسعه سکونتگاه‌های مورد مطالعه قبل از وقوع جنگ تا سال ۱۳۹۰ مورد بررسی قرار گرفته است (شکل ۱).

در این تحقیق تلاش شد نظر جامعه نمونه در زمینه‌ی متغیرهایی همچون سرمایه‌گذاری دولتی، تولیدات کشاورزی، بازارچه‌های مرزی، سطح زیرکشت، تعداد دامداران، تعداد کشاورزان، تعداد باغداران، تعداد کارگران، تعداد بیکاران، تعداد شاغلین بخش خدمات، تعداد قالی‌بافان، مورد سنجش قرار گیرد. علاوه بر آن داده‌های ثانوی موجود نیز (نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن و کشاورزی) مورد استفاده قرار گرفته است. واحد تحلیل این اثر سرپرست خانوارهای ساکن و خبرنگاران محلی در سکونتگاه‌های جنگ‌زده بوده است و تحلیل‌ها نیز در دو سطح سکونتگاه‌های جنگ‌زده و کل شهرستان قصرشیرین انجام پذیرفته است. برای آزمون فرضیه تحقیق، و سنجش تأثیر جنگ تحمیلی در سکونتگاه‌های روستایی گویه‌ها با استفاده از دستور Compute Variable در یکدیگر ترکیب شدند و در نهایت با استفاده از آزمون T-test تک نمونه‌ای فرضیه تحقیق مورد آزمون قرار گرفت.

محدوده مورد مطالعه

شهرستان قصرشیرین یکی از شهرستان‌های مرزی استان کرمانشاه است که در ۱۶۶ کیلومتری غرب شهر کرمانشاه واقع شده است. قصرشیرین دارای ۱۸۶ کیلومتر مرز مشترک با عراق و همچنین دارای دو مرز فعال پرویزخان و خسروی است که بر اساس اطلاعات مرکز آمار ایران در سال ۱۳۸۵ شهرستان قصرشیرین دارای ۱۱۲ روستا با جمعیتی معادل ۵۸۲۵ نفر و درسشماری سال ۱۳۹۰ نیز ۸۳ روستا با جمعیتی معادل ۷۲۲۱ را دارا بوده است. در جنگ تحمیلی شهرستان قصرشیرین در بین سایر شهرستان‌های استان مقام اول را از لحاظ خرابی و خسارت‌های جنگ تحمیلی ایران و عراق به خود اختصاص داده است، به طوری که این شهرستان شامل شهرهای قصرشیرین، نفت شهر، سومار، خسروی، همراه با کلیه تأسیسات شهری و روستاهای تابعه به طور صد درصد تخریب گردید (شکل ۱).

شکل ۱. موقعیت شهرستان قصرشیرین

یافته‌ها و بحث

همان‌طور که بیان شد داده‌های این تحقیق با مراجعه به ۲۱۴ خانوار از روستاهای مورد مطالعه بدست آمده است. در ادامه پس از معرفی مختصر ویژگی‌های اعضای جامعه نمونه در قبل، حین و پس از اتمام جنگ تحمیلی تأثیر جنگ بر روند رشد و توسعه اقتصادی در منطقه‌ی مورد مطالعه بیان می‌شود.

- وضعیت سنی

بر اساس جدول (۵) اکثریت افراد پاسخ‌گو (۴۹/۵ درصد)، در زمان وقوع جنگ سنی بین ۲۰-۲۹ سال را دارا بوده‌اند. همچنین کمترین سن افراد پاسخ‌گو در زمان انجام تحقیق (۱۳۹۱) بین ۳۰-۳۹ و بیشتر افراد (۵۵/۶ درصد)، سنی در حدود ۶۰-۶۹ سال را داشته‌اند. با توجه به ماهیت تحقیق در انتخاب اعضای جامعه نمونه تلاش شد افرادی انتخاب شوند که در زمان وقوع جنگ تحمیلی توانسته باشند وضعیت منطقه را درک نمایند.

جدول ۵- توزیع فراوانی پاسخ‌گویان بر اساس گروه‌های مختلف سنی

حال حاضر (۱۳۹۱)		سن	زمان وقوع جنگ تحمیلی (۱۳۵۹)	
درصد	فراوانی		درصد	فراوانی
-	-	۱-۹	۰/۵	۱
-	-	۲۰-۲۹	۴۹/۵	۱۰۶
۰/۵	۱	۳۰-۳۹	۴۰/۷	۸۷
-	-	۴۰-۴۹	۸/۴	۱۸
۳۵	۷۵	۵۰-۵۹	۰/۹	۲
۵۵/۶	۱۱۹	۶۰-۶۹	-	-
۸/۹	۱۹	۷۰-۷۹	-	-
۱۰۰	۲۱۴	جمع	۱۰۰	۲۱۴

- ترکیب جنسی

از آنجا که سرپرستان خانوار واحد تحلیل تحقیق را تشکیل داده بر اساس داده‌های به‌دست آمده ۱۹۱ نفر از پاسخ‌گویان را مردان (۹۰ درصد) و ۲۳ نفر را زنان تشکیل داده است.

- وضعیت اشتغال

بر اساس اطلاعات جدول (۶)، وضعیت فعالیت به‌عنوان یک ویژگی فردی در ۷ گروه شغلی، کشاورزی تلفیقی، دامداری، باغداری، کارگری، خواروبارفروشی، رانندگی و خدمات طبقه‌بندی شدند اکثریت پاسخ‌گویان (۵۸/۹ درصد) قبل از وقوع جنگ به کشاورزی تلفیقی، ۲۶/۲ درصد کارگری، ۶/۵ درصد کارهای خدماتی، ۱/۹ درصد تنها به باغداری، ۱/۴ درصد به دامداری مشغول بوده‌اند، این در حالی است که در زمان وقوع جنگ تحمیلی (در مقصد مهاجرت)، ۶۵/۴ درصد افراد به کارگری اشتغال داشته‌اند. بدین ترتیب مشخص می‌شود که پاسخ‌گویان در طول دوره جنگ امکان فعالیت کشاورزی را نه در مبداء و نه در مقصد نداشته و اکثراً به کارهای کارگری می‌پرداخته‌اند. ۷/۹ درصد پاسخ‌گویان به رانندگی، ۳/۳ درصد کشاورزی، ۳/۳ درصد به خواروبارفروشی مشغول بوده‌اند. در سال ۱۳۹۱ اطلاعات به‌دست آمده نشان می‌دهد که ۶۰/۳ درصد پاسخ‌گویان به کشاورزی تلفیقی، ۱۰/۳ درصد کارگری، ۹/۸ درصد به رانندگی، ۵/۱ درصد خواروبارفروشی، ۴/۷ درصد به کارهای خدماتی، ۳/۷ درصد به باغداری، ۲/۳ درصد به دامداری اشتغال داشته‌اند (جدول ۶).

جدول ۶. توزیع و درصد فراوانی شغل جامعه نمونه قبل و حین وقوع جنگ تحمیلی و سال ۱۳۹۱

سال ۱۳۹۱		در زمان جنگ (در مقصد مهاجرت)		شغل	قبل از وقوع جنگ (۱۳۵۷)	
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی		درصد	فراوانی
۶۴	۱۳۷	۰/۵	۱	کشاورزی تلفیقی	۵۸/۹	۱۲۶
۲/۳	۵	-	-	دامداری	۱/۴	۳
۳/۷	۸	۰/۵	۱	باغداری	۱/۹	۴
۱۱/۲	۲۳	۶۸/۲	۱۴۶	کارگری	۲۶/۲	۵۶
۴/۲	۸	۳/۷	۸	خواروبارفروشی	۱/۴	۳
۳/۷	۸	-	-	خدماتی	۶/۵	۱۴
۸/۴	۱۸	۷/۵	۱۶	رانندگی	-	-
۳/۳	۷	۱۹/۶	۴۲	سایر	۳/۷	۸
۱۰۰	۲۱۴	۱۰۰	۲۱۴	جمع	۱۰۰	۲۱۴

- وسعت اراضی کشاورزی

قبل از وقوع جنگ ۴۵/۳ درصد خانوارهای پاسخ‌گو ۸ هکتار، ۳۳/۲ درصد ۶ هکتار، ۱۳/۶ درصد ۱۰ هکتار، ۴/۲ درصد ۴ هکتار و ۱/۴ درصد ۱۲ هکتار زمین زراعی را داشته‌اند در زمان انجام تحقیق (۱۳۹۱)، ۵۶/۵ درصد خانوارها ۸ هکتار، ۱۸/۲ درصد ۶ هکتار، ۱۹/۲ درصد ۱۰ هکتار، ۵/۱ درصد نیز ۴ هکتار زمین کشاورزی را دارند به گفته اهالی بیشتر اراضی زراعی از مین پاکسازی گردیده و جنگ تأثیر چندانی بر کل وسعت اراضی خانوار نداشته است. با وجود این تغییراتی را در میزان مالکیت اراضی بوجود آمده که می‌تواند ناشی از عوامل دیگر (قانون ارث و یا خرید و فروش) باشد. از طرف دیگر اراضی زراعی بعضی از روستاهای بازسازی نشده همچنان از مین پاکسازی نشده و در این زمینه اهالی تنها با توکل بر خدا اقدام به کشت و زرع اراضی خود می‌نمایند. متوسط وسعت اراضی خانوارهای پاسخ‌گو قبل از وقوع جنگ ۷/۳ هکتار و بعد از اتمام جنگ تحمیلی ۷/۷ هکتار بوده است (جدول ۷).

جدول ۷. توزیع فراوانی وسعت اراضی (هکتار) پاسخ‌گویان قبل و بعد از جنگ تحمیلی (۱۳۹۱)

قبل از وقوع جنگ (۱۳۵۷)		وسعت اراضی کشاورزی (هکتار)		در زمان جنگ (در مقصد مهاجرت)		حال حاضر (۱۳۹۱)	
فراوانی	درصد	کشاورزی (هکتار)	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	
۵	۲/۳	هیچ	۱۸۵	۸۶/۴	۱	۰/۵	
-	-	۲	۲۶	۱۲/۱	-	-	
۹	۴/۲	۴	۳	۱/۴	۱۱	۵/۱	
۷۱	۳۳/۲	۶	-	-	۳۹	۱۸/۲	
۹۷	۴۵/۳	۸	-	-	۱۲۱	۵۶/۵	
۲۹	۱۳/۶	۱۰	-	-	۴۱	۱۹/۲	
۳	۱/۴	۱۲	-	-	-	-	
۲۱۴	۱۰۰	جمع	۲۱۴	۱۰۰	۲۱۴	۱۰۰	

- تعداد دام بزرگ

قبل از وقوع جنگ تحمیلی ۴۴/۹ درصد پاسخ‌گویان ۱ تا ۴ رأس، ۲۳/۸ درصد ۵ تا ۹ رأس، ۶/۱ درصد ۱۰ تا ۱۴ رأس، ۱/۹ درصد نیز بیش از ۵۰ رأس دام بزرگ داشته‌اند. در زمان وقوع جنگ و در مقصد مهاجرت ۹۸/۶ درصد خانوارها دامی نداشته‌اند با توجه به اطلاعات به‌دست آمده از سرپرستان خانوار به دلیل شدت حملات و غافل‌گیر شدن و ترس و وحشت موجود امکان اینکه خانوارها بتوانند دام‌ها یا مایحتاج ضروری خود را جمع‌آوری و به همراه خود ببرند وجود نداشته و تنها افراد محدودی توانسته‌اند تعدادی از دام‌های خود را نجات دهند از طرف دیگر به گفته اهالی امکان نگهداری نیز به دلیل آوارگی وجود نداشته است. در زمان انجام تحقیق (۱۳۹۱) پس از گذشت ۲۶ سال از پایان جنگ تحمیلی، ۶۵/۴ درصد پاسخ‌گویان ۱ تا ۴ رأس و ۷/۹ درصد ۵ تا ۹ رأس و تنها ۰/۵ درصد خانوارها بیش از ۵۰ رأس دام بزرگ دارند که این میزان نسبت به قبل از وقوع جنگ کاهش یافته است. متوسط تعداد دام بزرگ پاسخ‌گویان قبل از وقوع ۶/۲ رأس و بعد از جنگ تحمیلی ۲/۸ رأس بوده است که نشان‌دهنده کاهش ۳/۴ واحدی متوسط تعداد دام بزرگ خانوار بعد از اتمام جنگ است (جدول ۸).

جدول ۸. تعداد دام بزرگ پاسخ‌گویان قبل و حین جنگ تحمیلی و حال حاضر (۱۳۹۲)

قبل از وقوع جنگ (۱۳۵۷)		تعداد دام بزرگ	در زمان جنگ (مقصد مهاجرت)		حال حاضر (۱۳۹۱)	
فراوانی	درصد		فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
۴۲	۱۹/۶	هیچ	۲۱۱	۹۸/۶	۵۵	۲۵/۷
۹۶	۴۴/۹	۱-۴	۳	۱/۴	۱۴۰	۶۵/۴
۵۱	۲۳/۸	۵-۹	-	-	۱۷	۷/۹
۱۳	۶/۱	۱۰-۱۴	-	-	۱	۰/۵
۲	۰/۹	۱۵-۱۹	-	-	-	-
۲	۰/۹	۲۰-۲۴	-	-	-	-
۲	۰/۹	۳۰-۳۴	-	-	-	-
۲	۰/۹	۴۰-۴۴	-	-	-	-
۴	۱/۹	بیشتر از ۵۰	-	-	۱	۰/۵
۲۱۴	۱۰۰	جمع	۲۱۴	۱۰۰	۲۱۴	۱۰۰

- تعداد دام کوچک

با توجه به نتایج به دست آمده از جدول (۹)، قبل از وقوع جنگ ۲۵/۲ درصد خانوارهای پاسخگو ۲۱ تا ۳۰ رأس، ۲۰/۱ درصد ۱۱ تا ۲۰ رأس، ۱۶/۸ درصد ۳۱ تا ۴۰ رأس، ۱۴/۵ درصد ۴۱ تا ۵۰ رأس، ۴/۷ درصد ۱ تا ۱۰ رأس و ۳/۳ درصد ۷۱ تا ۸۰ رأس، و کمتر از یک (۰/۹) درصد نیز بیش از ۱۰۰ رأس دام کوچک داشته‌اند. همچنین تنها ۰/۵ درصد خانوارهای پاسخگو در مقصد مهاجرت دارای ۱ تا ۱۰ رأس دام کوچک بوده‌اند. در سال ۱۳۹۱ ۳۲/۷ درصد افراد پاسخگو ۴۱ تا ۵۰ رأس و ۱۵ درصد ۳۱ تا ۴۰ رأس و ۱۴ درصد ۲۱ تا ۳۰ رأس ۱۲/۶ درصد ۵۱ تا ۶۰ رأس و ۷/۹ درصد ۱۱ تا ۲۰ رأس دام کوچک را دارا بوده‌اند. تنها ۰/۵ درصد خانوارها بیش از ۱۰۰ رأس دام کوچک داشته‌اند که نسبت به قبل از وقوع جنگ این میزان کاهش یافته است. همچنین متوسط تعداد دام کوچک خانوار در ۱۵ روستای منتخب قبل از وقوع جنگ تحمیلی ۳۰/۶ رأس و بعد از اتمام جنگ ۳۵/۸ رأس بوده است که اطلاعات نشان می‌دهد متوسط تعداد دام کوچک پاسخگویان نسبت به قبل از وقوع افزایش یافته است.

جدول ۹. توزیع فراوانی تعداد دام کوچک پاسخگویان قبل و حین جنگ تحمیلی و حال حاضر (۱۳۹۲)

قبل از وقوع جنگ (۱۳۵۷)		تعداد دام کوچک		در زمان جنگ (در مقصد مهاجرت)		حال حاضر (۱۳۹۱)	
فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
۱۵	۷	هیچ		۲۱۳	۹۹/۵	۱۵	۷
۱۰	۴/۷	۱-۱۰	۰/۵	۱	۰/۵	۱۴	۶/۵
۴۳	۲۰/۱	۱۱-۲۰	-	-	-	۱۷	۷/۹
۵۴	۲۵/۲	۲۱-۳۰	-	-	-	۳۰	۱۴
۳۶	۱۶/۸	۳۱-۴۰	-	-	-	۳۲	۱۵
۳۱	۱۴/۵	۴۱-۵۰	-	-	-	۷۰	۳۲/۷
۱۲	۵/۶	۵۱-۶۰	-	-	-	۲۷	۱۲/۶
۲	۰/۹	۶۱-۷۰	-	-	-	۲	۰/۹
۷	۳/۳	۷۱-۸۰	-	-	-	۶	۲/۸
۲	۰/۹	۸۱-۹۰	-	-	-	-	-
۲	۰/۹	بیشتر از ۱۰۰	-	-	-	۱	۰/۵
۲۱۴	۱۰۰	جمع	۱۰۰	۲۱۴	۱۰۰	۲۱۴	۱۰۰

- نوع مصالح عمده واحد مسکونی

مصالح مورد استفاده در واحدهای مسکونی ۹۴/۴ درصد پاسخگویان قبل از وقوع جنگ تحمیلی از خشت و چوب بوده است که در اطراف محل سکونت افراد به میزان زیادی وجود داشته است. و بیش از ۷۰ درصد خانوارها در زمان مهاجرت در واحدهای مسکونی سکونت داشته که از خشت و چوب ساخته شده‌اند و در زمان انجام تحقیق (۱۳۹۱)، ۹۹/۱ درصد واحدهای مسکونی روستاهای مورد بررسی در این پژوهش از آجر و آهن بنا شده‌اند (واحدهای مسکونی که در زمان بازسازی احداث شده است). بر اساس نظر پاسخگویان آثار جنگ تحمیلی سبب کاهش سرمایه‌گذاری دولتی، بخش خصوصی و همچنین بسته شدن بازارچه‌های مرزی پرویزخان (بازگشایی حدود سال ۸۹) و خسروی (همچنان بسته است) گردیده است. بر اساس بررسی‌های صورت گرفته در ۱۵ روستای منتخب در این پژوهش تولید محصولات کشاورزی بعد از اتمام جنگ تحمیلی افزایش یافته است. اما بیشترین وضعیت منفی در این شهرستان که بعد از وقوع جنگ اتفاق افتاده مربوط به انسداد و بازگشایی‌های مجدد بازارچه‌های مرزی می‌باشد که بخشی از فرصت‌های شغلی شهرستان قصرشیرین را به مخاطره افکنده است. با توجه به اطلاعات جمع‌آوری شده از نظر ۷۶/۲ درصد پاسخگویان تولیدات کشاورزی افزایش

یافته است. و در نتیجه (از نظر ۴۴/۴ درصد پاسخ‌گویان) صادرات محصولات به سایر استان‌ها نیز افزایش داشته است. از سوی دیگر ۵۰/۵ درصد از پاسخ‌گویان اظهار داشته‌اند که سرمایه‌گذاری دولتی و از نظر ۵۳/۳ درصد، سرمایه‌گذاری بخش خصوصی کاهش داشته است. و همین‌طور ۵۳/۳ درصد از پاسخ‌گویان در پاسخ به این پرسش که جنگ تحمیلی چه تأثیری بر روند رشد و توسعه منطقه گذاشته، ۸۲/۲ درصد اظهار نموده‌اند که باعث کاهش بازارچه‌های مرزی شده است. جدول ۱۰ و ۱۱ دیدگاه‌های جامعه نمونه (سرپرست خانوارها) را در زمینه تأثیرگذاری جنگ تحمیلی بر روند رشد و توسعه اقتصادی در روستاهای منتخب پژوهش نشان می‌دهد.

جدول ۱۰. تأثیر جنگ بر روند رشد و توسعه اقتصادی روستاهای مورد مطالعه از دید پاسخ‌گویان

ابعاد	تحول	افزایش (درصد)	ثابت (درصد)	کاهش (درصد)
اقتصادی	صادرات محصولات به سایر استان‌ها	۴۴/۴	۲۹/۴	۲۶/۲
	سرمایه‌گذاری دولتی	۱۸/۲	۳۱/۳	۵۰/۵
	سرمایه‌گذاری بخش خصوصی	۱۹/۲	۲۷/۶	۵۳/۳
	تولیدات کشاورزی	۷۶/۲	۱۶/۸	۷
	بازارچه‌های مرزی	۹/۳	۸/۴	۸۲/۲

از نظر گروه مخاطب پس از جنگ تحمیلی شاخص‌های اشتغال دچار وضعیت منفی و یا رکود گردیده است به طوری که اظهار داشته‌اند تعداد دامداران و قالی‌بافان کاهش یافته و تعداد کشاورزان، باغداران، شاغلین بخش خدمات وضعیت ثابتی را داشته‌اند و همچنین تعداد کارگران و بیکاران افزایش چشمگیری نسبت به قبل از وقوع جنگ تحمیلی داشته‌اند. بر این اساس ۵۶/۱ درصد پاسخ‌گویان اظهار داشته‌اند که تعداد دامداران و از نظر ۵۵/۶ درصد تعداد قالی‌بافان کاهش یافته‌اند. و از نظر ۴۷/۲ درصد کشاورزان و تعداد باغداران ثابت مانده است. و همچنین از نظر ۵۲/۸ درصد تعداد کارگران و از نظر ۹۸/۶ درصد تعداد بیکاران افزایش یافته است.

جدول ۱۱. تأثیر جنگ بر وضعیت اشتغال بعد از جنگ تحمیلی از دید پاسخ‌گویان

ابعاد	تحول	افزایش (درصد)	ثابت (درصد)	کاهش (درصد)
اشتغال	تعداد دامداران	۲۰/۶	۲۳/۴	۵۶/۱
	تعداد کشاورزان	۳۶	۴۷/۲	۱۶/۸
	تعداد باغداران	۳۳/۶	۴۷/۲	۱۹/۲
	تعداد کارگران	۵۲/۸	۲۶/۲	۲۱
	تعداد بیکاران	۹۸/۶	۰/۹	۰/۵
	تعداد شاغلین بخش خدمات	۲۵/۷	۶۴	۱۰/۳
	تعداد قالی‌بافان	۱۹/۲	۲۵/۲	۵۵/۶

جدول ۱۲. نتایج نهایی آزمون T-test تک متغیری برای درک میزان تأثیر مؤلفه‌های اشتغال

Test Value=2					مؤلفه‌ها
تفاوت میانگین	سطح معناداری (Sig)	درجه آزادی	مقدار t		
۰/۳۵۵	**	۰/۰۰۰	۲۱۳	۶/۴۷۸	تعداد دامداران
-۰/۱۹۲	**	۰/۰۰۰	۲۱۳	-۳/۹۸۹	تعداد کشاورزان
-۰/۱۴۵	**	۰/۰۰۳	۲۱۳	-۲/۹۶۹	تعداد باغداران
-۰/۳۱۸	**	۰/۰۰۰	۲۱۳	-۵/۸۰۹	تعداد کارگران
-۰/۹۸۱	**	۰/۰۰۰	۲۱۳	-۸۶/۰۷۰	تعداد بیکاران
-۰/۱۵۴	**	۰/۰۰۰	۲۱۳	-۳/۸۸۲	تعداد شاغلین بخش خدمات
۰/۳۶۴	**	۰/۰۰۰	۲۱۳	۶/۷۸۴	تعداد قالی‌بافان

قبل از وقوع جنگ تحمیلی روستاهایی که ۱ تا ۱۰ نفر شاغل داشته ۸۶/۷ درصد بوده که این میزان بعد از اتمام جنگ به ۴۰ درصد رسیده است که نشان‌دهنده کاهش تعداد شاغلین در این رده است همچنین ۶/۷ درصد روستاها قبل از وقوع جنگ ۱۱ تا ۲۰ نفر شاغل داشته که در زمان تحقیق این میزان به ۴۰ درصد رسیده که تعداد افزایش داشته است و بیشترین مشکل عنوان شده در این باره توسط اهالی بسته بودن مرزها و نبود امکان اشتغال در شهرستان عنوان گردیده است. همچنین متوسط تعداد شاغلین روستاهای مورد بررسی قبل از وقوع جنگ تحمیلی ۱/۸۶ درصد و در سال ۱۳۹۱ (بعد از اتمام جنگ)، ۱/۶ درصد بوده است.

آزمون فرضیه تحقیق نیز نشان‌دهنده تأیید رابطه تأثیر جنگ تحمیلی بر روی شاخص‌های اقتصادی می‌باشد. با عنایت به فرضیه تحقیق که دلالت از تأثیر جنگ تحمیلی بر کندی روند رشد و توسعه اقتصادی شهرستان قصرشیرین H_1 دارد، فرض H_0 در این تحقیق بیانگر تأثیر نداشتن جنگ تحمیلی در تحول اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی بر وضعیت شاخص‌های مرتبط می‌باشد. در همین راستا همان‌طور که در جدول (۱۲) نشان می‌دهد سطح معناداری محاسبه شده در خصوص رد H_0 در ناحیه آلفای ۰/۰۵ معنادار بوده که مبین تأثیرپذیری شاخص‌های اقتصادی از تأثیرات جنگ تحمیلی است بدین ترتیب می‌توان فرض H_0 را به نفع H_1 رد نمود و پذیرفت که جنگ تحمیلی بر روند تحول رشد و توسعه اقتصادی روستاهای مورد مطالعه شهرستان قصرشیرین تأثیر داشته است.

– مهم‌ترین تأثیر جنگ تحمیلی در روند توسعه سکونتگاه‌های روستایی

از خانوارهای ساکن و همچنین خبرگان محلی روستا سؤال گردید که از دید شما مهم‌ترین تأثیر جنگ تحمیلی در روند رشد و توسعه سکونتگاهتان چه مواردی می‌باشد؟ اطلاعات جمع‌آوری شده نشان داد که از دید پاسخ‌گویان مهم‌ترین تأثیر ۳۷/۹ درصد از بین رفتن بافت روستایی، ۳۲/۲ درصد اشتغال دوستان و آشنایانشان به کارهای کاذب در دیگر شهرها، ۱۸/۷ درصد مهاجرت دائم از روستا، ۷/۹ درصد صرف شدن امکاناتی که می‌توانست در امور دیگر روستاییان نظیر اشتغال جوانان و رسیدگی به کمبودهای روستا صرف گردد جهت بازسازی روستا بکار برده شده و ۳/۳ درصد از دست رفتن فرصت‌ها را عنوان نموده‌اند (جدول ۱۳).

جدول ۱۳. توزیع فراوانی تأثیر جنگ بر روند توسعه سکونتگاه از دید اهالی و خبرگان محلی

خبرگان محلی		تأثیرات	اهالی روستا	
درصد	فراوانی		درصد	فراوانی
۱۳/۳	۲	مهاجرت دائم	۱۸/۷	۴۰
-	-	صرف شدن امکانات جهت بازسازی	۷/۹	۱۷
۶/۷	۱	از دست رفتن فرصت‌ها	۳/۳	۷
۱۳/۳	۲	اشتغال به کارهای کاذب در دیگر شهرها	۳۲/۲	۶۹
۶۰	۹	از بین رفتن بافت روستایی	۳۷/۹	۸۱
۶/۷	۱	از بین رفتن باغات و زمین‌های مزروعی	-	-
۱۰۰	۱۵	جمع	۱۰۰	۲۱۴

نتیجه‌گیری

اگر جمعیت‌پذیری یک ناحیه و یا حداقل حفظ جمعیت یک ناحیه را دلالت بر رونق روند رشد و توسعه اقتصادی یا حداقل روند عادی آن بدانیم با ملاحظه کاهش تعداد جمعیت در ۱۲ روستا از ۱۵ روستای منتخب می‌توانیم با اطمینان بیشتری بیان نماییم که بروز جنگ تحمیلی و استمرار ۸ ساله آن سبب کندی روند رشد و توسعه اقتصادی روستاهای مورد مطالعه شده است. هر چند که بازسازی روستاهای جنگ‌زده حاکی از افزایش سرعت توسعه کالبدی و افزایش شاخص‌های توسعه کالبدی روستاهای مورد مطالعه می‌باشد.

- به‌طور کلی نتایج تحقیق در این زمینه نشان می‌دهد که آثار جنگ تحمیلی سبب بسته بودن بازارچه‌های مرزی گردیده است که بر اساس نظرات جامعه نمونه تأثیر جنگ تحمیلی در بسته بودن بازارچه‌های مرزی مؤثر بوده است و سبب بسته بودن آن در طول سالیان متمادی شده است بررسی میزان تحول نشان می‌دهد که بازارچه‌های مرزی نسبت به قبل از وقوع جنگ از دید جامعه نمونه ۸۲/۲ درصد کاهش یافته است که مسئولین می‌توانستند با توجه به امکانات ویژه گردشگری و پتانسیل‌های بالقوه در این شهرستان امکان اشتغال افراد را ایجاد نمایند و مانع از بروز عوارض منفی گردند.

- از دیگر آثار جنگ تحمیلی در شهرستان قصرشیرین بعد از اتمام آن و سپری شدن سال‌ها از حادثه، کاهش سرمایه‌گذاری دولتی و بخش خصوصی بوده است یافته‌های تحقیق نشان از کاهش سرمایه‌گذاری‌های دولتی با ۵۰/۴ درصد و بخش خصوصی با ۵۳/۲ درصد از دید جامعه نمونه گردیده است لیکن به دلیل وجود فاصله بین میزان توقعات و سطح برآورده شدن آن‌ها، میزان رضایت اغلب خانوارها از سرمایه‌گذاری دولتی و بخش خصوصی در شهرستان قصر شیرین در حال حاضر متوسط به پایین است و این خود حکایت از آن دارد که همچنان نیاز به سرمایه‌گذاری بیشتر در این شهرستان احساس می‌شود و سرمایه‌گذاری دولتی و خصوصی ضروری است.

- بررسی میزان تعداد دامداران و قالی‌بافان در رابطه با درک اثرات اشتغال در شهرستان قصرشیرین نشان می‌دهد که تعداد دامداران و قالی‌بافان بعد از اتمام جنگ تحمیلی کاهش یافته است

- یافته‌ها نشان می‌دهد که تعداد کشاورزان و باغداران و شاغلین بخش خدمات بعد از اتمام جنگ ثابت بوده و تغییری ایجاد نشده است. یافته‌ها در زمینه تأثیرات جنگ تحمیلی در عدم تغییر تعداد کشاورزان و دامداران و شاغلین بخش خدمات در سکونتگاه‌های مورد مطالعه شهرستان نشان داد که این حادثه در ثابت بودن تعداد کشاورزان، باغداران، شاغلین بخش خدمات مؤثر بوده است. از دیگر پیامدهای جنگ تحمیلی بعد از پایان آن تغییر تعداد بیکاران و کارگران است یافته‌های تحقیق نشان داد که این حادثه در افزایش تعداد کارگران و بیکاران در شهرستان مورد مطالعه مؤثر بوده است. و همچنین با توجه به نتایج تحقیق متوسط تعداد دام بزرگ خانوار بعد از اتمام جنگ کاهش، و متوسط تعداد دام

کوچک افزایش یافته است. مصالح مورد استفاده در واحدهای مسکونی ۹۹/۴ درصد خانوارهای پاسخ‌گو قبل از وقوع جنگ از خشت و چوب بوده ولی در زمان تحقیق (۱۳۹۱)، ۹۹/۱ درصد واحدهای مسکونی در روستاهای مورد بررسی از آجر و آهن بنا شده‌اند. مقایسه نتایج این تحقیق با نتایج تحقیقات قبلی مؤید شباهت‌های زیادی است. اخوان کاظمی (۱۳۸۰) بدین نتیجه رسیده بود که جنگ تحمیلی بالاترین صدمات و ضایعات اقتصادی را به ترتیب در بخش‌های خدمات، نفت و کشاورزی وارد ساخته است. همچنین ناظم (۱۳۸۰) نتیجه گرفته که جنگ آسیب‌های زیادی به بخش‌های مختلف اقتصاد کشور وارد نموده که جبران آن در کوتاه‌مدت امکان‌پذیر نبوده و همچنین نتیجه می‌گیرد که ظرفیت‌های زیادی مورد استفاده قرار گرفته که در صورت عدم وقوع جنگ، از این ظرفیت‌ها می‌شد برای رشد و توسعه کشور استفاده نمود. نتایج تحقیق زروندی (۱۳۸۴) نیز که بیان نموده برخی اثرات جنگ تا نسل‌های متعددی باقی می‌ماند مؤید نتیجه این تحقیق است. دژپسند (۱۳۸۷) نیز بر آثار درازمدت جنگ بر پیکره اقتصادی کشور تأکید داشته است که همسو با نتیجه این تحقیق می‌باشد. رحیمی (۱۳۸۵) نیز در نتیجه‌گیری از پژوهش خود اظهار می‌دارد که برخی از آثار اقتصادی جنگ هنوز نیز قابل ملاحظه بوده و در بخش‌های مختلف هزینه‌های زیادی انجام گرفته که جبران‌ناپذیر است.

از آنجا که تأثیرات و خسارت‌های جنگ تحمیلی در شهرستان مرزی قصرشیرین بسیار چشم‌گیر بوده است بازگشت به حالت عادی توجه ویژه و اختصاص سرمایه‌گذاری کلان متناسب با قابلیت‌های این نواحی بویژه منطقه مورد مطالعه با مشارکت ساکنین و ایجاد انگیزه برای سرمایه‌گذاری توسط بخش خصوصی سایر مناطق در این نواحی می‌باشد. با توجه به نتایج تحقیق جهت بهبود وضعیت سکونتگاه‌های جنگ‌زده پیشنهادها زیر توصیه می‌شود:

- با توجه نقش اشتغال در تسریع در روند رشد و توسعه اقتصادی، برگزاری دوره‌های آموزش فنی و حرفه‌ای به منظور راه‌اندازی کسب و کارهای خانگی رفع بیکاری و ایجاد اشتغال در سطح روستاهای مناطق جنگ‌زده می‌تواند زمینه را برای رونق اقتصادی روستاهای شهرستان فراهم نماید.

همچنین با توجه به مرزی بودن شهرستان، دولت اقدامات مناسبی را در راستای احیای مجدد بازارچه‌های مرزی به عنوان نهاد نوینی که توانایی حل بسیاری از مشکلات مناطق مرزی را دارا می‌باشند انجام دهد. در کنار آموزش فنی و حرفه‌ای، راه‌اندازی کسب و کار نیازمند سرمایه است، لذا تأمین اعتبار با کارمزد اندک برای سرمایه‌گذاری توسط بانک‌ها می‌تواند بستر مناسب ایجاد فرصت‌های شغلی را فراهم نماید. همچنین عبور جاده کرمانشاه به بغداد و نقش این جاده در جابجایی زایران عتبات و عالیات و ضرورت سرمایه‌گذاری برای امکانات پذیرایی و اقامت در جوار جاده یکی دیگر از زمینه‌هایی است که می‌تواند سبب رونق این شهرستان شود.

- تدوین اصول و مقرراتی جهت تسهیلات ویژه با نرخ بهره پایین برای اشتغال جوانان به ویژه با اولویت بخشی به جوانان بومی این سرزمین یکی از دیگر راهکارهای ایجاد رونق اقتصادی در این شهرستان می‌باشد.

منابع

۱. اخوان کاظمی، مسعود. (۱۳۸۰). تحلیل پیامدهای اقتصادی جنگ ایران و عراق. *فصلنامه مطالعات دفاعی و امنیتی*، ۲۷، ۸۱-۱۱۲.
۲. ادیبی‌سده، مهدی. (۱۳۸۴). *جامعه‌شناسی جنگ و نیروهای نظامی*. تهران: انتشارات سمت.
۳. استانداری استان کرمانشاه. (۱۳۷۲). *آمار و اطلاعات شهرستان قصرشیرین*.
۴. پوراحمد، احمد. (۱۳۷۷). ابعاد جغرافیایی خسارت‌های جنگ تحمیلی. *نشریه پژوهش‌های جغرافیایی*، ۳۵، ۸۱-۹۴.
۵. پوراحمدی، حسین و رضایی، مسعود. (۱۳۹۱). تحول تاریخی جنگ: از الگوهای سنتی تا نوین. *فصلنامه راهبرد دفاعی*، ۱۰ (۳۶)، ۲۱۴-۱۷۵.

۶. ترابی، علی محمد. (۱۳۶۹). تحولات اقتصادی جهان، آثار اقتصادی جنگ خلیج فارس بر طرفین منازعه. *تازه‌های اقتصاد*، ۱۴، ۶۱-۶۲.
۷. جمشیدی، فخری. (۱۳۸۰). بیکاری و تبعات ناشی از آن در میان مهاجران جنگ تحمیلی. *نشریه اقتصاد*، ۴۱، ۵۲-۵۶.
۸. خودسیانی، مصطفی و خان احمدی، اسماعیل. (۱۳۹۲). بررسی نقش روحیه در دفاع مقدس و جنگ آینده. *فصلنامه راهبرد دفاعی*، ۱۱ (۴۲)، ۶۷-۱۰۰.
۹. درودیان، محمد. (۱۳۸۷). *جنگ؛ بازیابی ثبات*. تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ.
۱۰. دژپسند، فرهاد. (۱۳۸۰). تحلیلی بر تحول شاخص‌های توسعه انسانی در دوره‌ی جنگ ایران و عراق، *فصلنامه مطالعات دفاعی و امنیتی*، ۲۷، ۳۳-۵۴.
۱۱. دژپسند، فرهاد و رثوفی، حمیدرضا. (۱۳۸۷). *اقتصاد ایران در دوران جنگ تحمیلی*. تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ.
۱۲. رحیمی، حسن. (۱۳۸۵). *از سقوط گنجه تا فتح خرمشهر*. تهران: صریر.
۱۳. رحیمی، زهرا. (۱۳۸۸). بررسی آثار و تبعات جنگ شهرها در ایران. *فصلنامه تخصصی مطالعات دفاع مقدس نگین ایران*، ۸ (۳۱)، ۷۰-۵۳.
۱۴. رفیعی، عبدالله. (۱۳۸۲). *بستان در جنگ*. تهران: نشر نذیر.
۱۵. روزنامه اطلاعات؛ ۱۸، ۵، ۱۳۵۹.
۱۶. زروندی، مهدی. (۱۳۸۴). تحلیل اقتصادی جنگ تحمیلی. *فصلنامه سیاست دفاعی*، ۱۳ (۵۱)، ۱۵۶-۱۶۱.
۱۷. زنجانی، حبیب‌الله. (۱۳۶۸). *راهنمای جمعیت شهرهای ایران ۱۳۳۵-۱۳۷۰*. تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری وزارت مسکن و شهرسازی.
۱۸. سازمان مسکن و شهرسازی استان کرمانشاه. (۱۳۸۲). *آمار و اطلاعات شهرستان قصرشیرین*.
۱۹. ستاد تبلیغات جنگ. (۱۳۶۸). خلاصه مقالات. *کنفرانس بین‌المللی تجاوز و دفاع*. جلد اول تبیین مبانی نظری جنگ و دفاع و جلد دوم ابعاد سیاسی و مسائل حقوق بین‌الملل، تهران.
۲۰. سلیمی، سیدحسین؛ مجدیان، محمد و کرمی‌نیا، رضا. (۱۳۸۶). بررسی افسردگی در گروهی از اسرای جنگ تحمیلی عراق علیه ایران. *نشریه طب نظامی*، ۹، ۱۷۹-۱۸۷.
۲۱. سیف‌زاده، سیدحسین. (۱۳۹۰). *مبانی و قالب‌های فکری نظریه‌پردازی در روابط بین‌الملل*. تهران: انتشارات سمت.
۲۲. شجاعی دثوکلائی، سیدحسین. (۱۳۸۹). پیامدهای جنگ جهانی دوم بر سیاست صنعتی‌سازی در ایران. *تاریخ ایران*، ۷، پیاپی (۵/۶۵)، ۷۱-۹۲.
۲۳. شیرزادی، رضا. (۱۳۸۶). *بررسی اجمالی جنگ‌های خلیج فارس*. تهران: صریر.
۲۴. شیخی‌پور، محمدحسن. (۱۳۷۹). تأثیر جنگ بر جرایم (جرم‌شناسی). پایان‌نامه منتشر نشده کارشناسی ارشد. دانشگاه قم. دانشکده حقوق. گروه حقوق و جزا و جرم‌شناسی.
۲۵. صفاتاج، مجید. (۱۳۹۰). *فلسطین*. تهران: انتشارات مدرسه.
۲۶. لاریجانی، اسماعیل. (۱۳۸۸). *آشنایی با دفاع مقدس*. قم: انتشارات خادم الرضا.
۲۷. مرکز آمار ایران. (۱۳۳۵، ۱۳۴۵، ۱۳۵۵، ۱۳۷۵، ۱۳۸۵). *فرهنگ آبادی‌های کشور، استان کرمانشاه*. تهران: مرکز آمار ایران.
۲۸. میلوارد، آلن اس. (۱۳۷۵). *جنگ، اقتصاد و جامعه*. ترجمه سیدحسین میرجلیلی. تهران: مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه امام حسین (ع).
۲۹. ناظم، بهروز. (۱۳۸۰). خسارت‌های اقتصادی جنگ تحمیلی. *فصلنامه دفاعی و امنیتی*، ۸ (۲۷)، ۱۶۵-۲۱۸.